

Háborúk, alkotások, életutak

Tanulmányok a 17. század
közepének európai történelméről

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Bagi Zoltán Péter:</i> Jean-Louis Raduit de Souches toruáni hadjárata	7
<i>Kármán Gábor:</i> Isaac Basire Erdélyben	20
<i>Képes György:</i> Az 1658. és 1660. évi békék hatása Dánia alkotmányfejlődésére.....	43
<i>Kruppa Tamás:</i> II. Rákóczy György, a Szentszék és Velence 1658-ban	70
<i>Miszler Tamás:</i> Hannibal Sehested (1609–1666) norvégia kormányzósága (1642–1651).....	84
<i>Nagy Gábor:</i> „Actum erat tunc temporis sine dubio de re Danica...” Az 1563–1660 közötti dán–svéd háborúkról	96
<i>Papp Sándor:</i> Amikor a nagyvezír választott fejedelmet Erdélynek: Köprülü Mehmed pasa audienciája 1658-ban	120
<i>Sashalmi Endre:</i> 1658 és ami utána következett: a szimfónia megbomlása Alekszej cár és Nyikón pátriárka közt, az írott és képi források tükrében (1658–1663)	134
<i>Tóth Gergely:</i> Nádasdy Ferenc, Révay Péter műveinek kiadója (1652, 1659) Történelmi érdeklődés, imázsépítés, vagy politikai tett?	150
<i>Várkonyi Gábor:</i> Ütközőpályán: Wesselényi Ferenc nádor állásfoglalása II. Rákóczi György erdélyi fejedelem politikájáról, 1658.....	172
<i>Viskolcz Noémi:</i> Nádasdy Ferenc információs hálózata 1658-ban.....	180

BAGI ZOLTÁN PÉTER

JEAN-LOUIS RADUIT DE SOUCHES TORUŃI HADJÁRATA

A Rzeczpospolita számára az 1648 után következő időszak igen nyugtalan volt, amelyet az ukránai kozákok felkelése vezetett be. Alekszej Mihájlovics orosz cár és Bogdan Hmelnyickij küldöttei 1654 elején Perejaszlavban szerződést kötöttek, amelynek értelmében a kozákok a cár védnöksége, avagy fősege alá helyezték magukat. Alekszej mintegy százezer fős serege betört a Rzeczpospolitába. Katonái Vilniust, a litván területek fővárosát 1655. augusztus 9-én elfoglalták, ahol a cár a litvánok nagyhercegének kiáltotta ki magát.

Mindeközben a Rzeczpospolitát nyugat felől is támadás érte. A Pfalz-Zweibrücken-Kleeburg-házból származó X. Károly Gusztáv svéd király serege is betört az országba 1655 júniusában, és gyors sikereket aratott: szeptember 8-án Varsót, október 19-én Krakkót foglalta el.

Az országot ért támadások miatt II. János Kázmér segítséget kért III. Ferdinánd császártól és magyar királytól, ám hiába. III. Ferdinánd ugyanis úgy próbálta fenntartani a lengyel királlyal szemben a baráti viszonyt, hogy közben a svéd uralkodót ne haragítsa magára. Ez a politika azonban pont ellentétes hatást ért el. Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem, aki a lengyel korona hűbérese volt Poroszországban, hatezer fős segélyhadat kért a császártól, hiába. Ezért, mivel területét fenyegetve látta, szövetséget kötött a svédekkel Malborkban (Marienburg) 1656. június 23-án. Hozzá kell tenni, hogy a svédeknek is szükségük volt szövetségesekre, ezért is keveredhetett bele a konfliktusba II. Rákóczi György.

Brandenburg azonban hamarosan pártot váltott a küzdelemben. Egyrészt a Rzeczpospolitával szövetséges krími tatárok rátörtek Poroszországra 1656–57 telén és több tízezer embert megöltek vagy elhurcoltak, másrészt a svéd király seregeinek is el kellett hagyniuk a lengyel területeket, mivel a dánok rátörtek a Brémai Hercegségre. Mindezekon kívül a „béke császára”, III. Ferdinánd 1657. április 2-án meghalt és ezzel a bécsi diplomácia is agresszívabbá vált. Már május 27-én olyan szerződést kötött a Habsburg Birodalom és a Rzeczpospolita, amelynek értelmében császári-királyi csapatok vonultak be lengyel területre. Brandenburg és a lengyel király 1657 augusztusában fegyverszünetet, majd Franz Paul Freiherr von Lisola közvetítésével szeptember 19-én Snamenskben katonai szövetséget kötöttek egymással.

Az erőviszonyok megváltozását követően a lengyel király nagyobb aktivitásra akarta kényszeríteni a lengyel területeken álló Habsburg Birodalom hadait: ha bevonulnak Pomerániába és Holsteinbe, akkor halogatni fogja a svédekkel való tárgyalást. Közben Raimondo Montecuccoli 1658 elején az itteni csapatok parancsnokságát átvette Melchior von Hatzfeldtől és a téli szállás és az ellátás elégtelensége miatt ő maga is támogatta ezt a tervet. A kialakult politikai játszmák azonban egészen 1658 szeptemberéig

hátráltatták a katonai cselekvést. A császári-királyi, lengyel és brandenburgi csapatok ekkor Holsteinbe és Jütlandba vonultak a választó és Montecuccoli vezetése alatt. A svédek Alsen szigetére úzték, elfoglalták Fredericiát és Fænø szigetét, igaz Fynt már nem tudták megszállni. A kudarcot követően az új császár és magyar király, I. Lipót és Montecuccoli kezdeményezésére a szövetséges csapatok vezetése úgy döntött, hogy 5000 főt hátrahagyva Pomerániába vonultatja fel hadait. Ennek következtében a svédek kiürítették szinte teljes egészében ezt a területet és úgy tűnt, hogy csak idő kérdése, és a svéd korona számára teljesen elvész a Balti-tenger általuk uralt déli partvidéke. Ezzel párhuzamosan a Reczpospolita területén is fellángoltak újra harcok, hiszen az elszegényedett hugenotta nemesi családból származott Jean-Louis Raduit de Souches tábornagy vezette császári-királyi sereg kiegészülve Jerzy Sebastian Lubomirski lengyel hadaival július 2-án ostrom alá vette Toruń (Thorn) városát, amelyet Barthold Hartwig von Bülow vezérőrnagy védelmezett mintegy 2000, svéd szolgálatba állt katonával. A város és az ide vezényelt sereg december 30-án kénytelen volt megadni magát.¹ Tanulmányomban ezt az eseményt szeretném bemutatni az egykorú híradások, a *Theatrum Europaeum*ban, valamint az Udvari Haditanács protokollumkönyveiben fennmaradt bejegyzések alapján.² Mielőtt az ostrom menetét ismertetném forrásaim alapján, ki kell térnem a második északi háborúban részt vett császári-királyi csapatok szervezetére.

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG SZERVEZETE A 17. SZÁZAD VÉGÉN

Ennek bemutatásához azonban vissza kell lépünk időben jóval korábbra. Amikor XII. Lajos francia király 1499-ben a Milánói Hercegség meghódítására készült, egy napon feltette a kérdést tanácsosainak: milyen felszerelésekre és készletekre van szükség a hadjárat előkészítéséhez? Az uralkodónak olasz zsoldosvezére, Gian Giacomo Trivulzio (1441–1518) válaszolt: „Három dolog, Fenség, amit elő kell készíteni: pénz, pénz és még egyszer pénz.”³ A talján condottiere frappáns mondatának (közhelyszerű) igazságával a 16. és 17. századi Habsburg uralkodóknak is időről-időre szembesülniük kellett. Magát az anekdotát pedig egy másik jeles talján hadfi, a már említett Montecuccoli tette ismert aforizmává. Azt azonban Trivulzio, mint kora vállalkozó szellemű és a hadművészetben is jártas férfiúja sem láthatta előre, hogyan nyernek teret a német és angol történetírásban egyszerűen hadivállalkozónak nevezett katonai vezetők. Míg a tizenöt éves háborúban egy-egy regiment vezetésével bízták meg őket, amiért busás hasznot remélhettek, addig a harmincéves háború első időszakában jött el számukra az igazi Kánaán. Ekkor már akár több ezer, sőt több tízezer katona felszerelésére is képe-

¹ REICHL – HAM 2009, 77–93.

² A téma további kutatása érdekében szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy mind a bécsi Kriegsarchivban mind az úgynevezett Alte Feldakten, mind pedig Hofkriegsrat Akten levéltári egységeiben még bőségesen találhatunk a második északi háborúra és az erre az eseményre vonatkozó iratokat.

³ WINKELBAUER 2003, 452–453.

sek voltak,⁴ megfelelő anyagi és politikai előnyökért cserében pedig meghitelezhették ezek fenntartásának költségét az uralkodónak. Közülük is kiemelkedett Albrecht Wenzel Eusebius Valdštejn/Wallenstein. A szegény, csehországi köznemesi család sarját katonai tehetsége, jó üzleti érzéke és tekintélyes hozománnyal járó házassága a Habsburg Birodalom egyik legmagasabb rangú katonájává és leggazdagabb hadivállalkozójává emelte. Szervezőképességére és vagyonának nagyságára jellemző, hogy 1625-ben jórészt saját költségén 20 000 katonából álló sereget állított fel, 8 esztendővel később pedig egy minden eddiginél nagyobb, 62 gyalog- és 59 lovasregimentet, összesen több mint 100 000 főt számláló haderőt verbuvált és tartott fenn. Szolgálatiért cserébe II. Ferdinánd császár (és magyar király) 1623. szeptember 7-én birodalmi hercegi címet adományozott neki, 1625. június 13-án pedig Friedland hercegévé tette meg. Wallenstein csehországi tartománya már állam volt az államban. A kezében egyre nagyobb hatalmat összpontosító és az uralkodó ellenségével megbízás nélkül, titokban tárgyaló generalisszimust végül a csehországi Egerben (ma: Cheb – Csehország) Walter Butler Obrist dragonyosai gyilkolták meg 1634. február 25-én. Wallenstein halála a valódi uralkodóhoz hű, azonos elvek szerint felfogadott és vezetett császári-királyi hadsereg kiépítésének kezdetét jelentette.⁵

Az udvar a „zsoldos üzlet” államosításához kezdett. Két hónappal Wallenstein meggyilkolása után, 1634 áprilisában II. Ferdinánd rendeletet adott ki, amely szerint a jövőben egy hadivállalkozó sem állíthat ki egy regimentnél többet.⁶ Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek eredményeként az uralkodó és az „obristok” között addig fennállt szerződéses viszonyt felváltotta a szolgálati viszony. Emellett e rendelet kifejezte az udvar törekvését, hogy a hadivállalkozó-parancsnokokból valódi, császárhoz hű tiszteket formáljon, és erősítse az uralkodónak a hadsereg tisztkara feletti parancsnoki jogait, amelyek Wallenstein második főparancsnoksága alatt (1632–1634) fokról-fokra gyengültek. A császári tekintély megerősödését jelezte az is, hogy a generalisszimust meggyilkoló katonák „aki jó, az császári” kiáltással törtek rá áldozatukra és kíséretére.⁷

Az udvar tovább haladt a maga számára kijelölt úton. III. Ferdinánd rendelete alapján azon regimenttulajdonosoknak, akik magasabb rendfokozatuk vagy beosztási helyük miatt nem irányíthatták közvetlenül regimentjüket, le kellett adniuk egységüket. Ebben az esetben az egység vezényletét Obristleutnantok vették át, akikre a regimentprivilegiumok egy részét is át lehetett ruházni. A 17. század végére ez a helyzet teljesen elterjedtté vált. Megszüntetésére Lipót és József császárok és magyar királyok már parancsnokló Obristokat neveztek ki, így ezt elválasztották a regimenttulajdonosi tisztségtől. Ez utóbbi lett felelős az alakulat harcászati kiképzéséért, vezényletéért és igazgatásáért.⁸ Jogköre olyan széles volt, hogy az örökösödési, szabadságolási és házas-

⁴ WINKELBAUER 2003, 413–414.; CZIGÁNY 2004, 48.

⁵ HUMMELBERGER 1963, 16.; PAPKE 1983, 138–149.; CZIGÁNY 2004, 48–50.

⁶ ALLMAYER-BECK/LESSING 1978, 72.; BARKER 1982, 170., WINKELBAUER 2003, 415.

⁷ CZIGÁNY 2004, 99.

⁸ *Feldzüge* 1876, 205.; WREDE 1898, I. 60–61.; ÚJHELYI 1914, 43–45., 127–128.

ságengedélyezési jogtól (ez utóbbit illetően 1769-ig) a kinevezési, előléptetési és elbocsátási jogig (1766-ig) terjedt.⁹

A hadsereg legfelső vezetésében is jelentős átalakulások történtek. 1634-ben a birodalomban és az örökös tartományokban állomásozó császári hadak feletti fővezérletet a későbbi III. Ferdinánd császár vette át. Ezzel párhuzamosan az udvar kísérletet tett 1635-ben arra is, hogy egy, az uralkodóra felesküdt és parancsnoksága alá rendelt birodalmi hadsereget hozzanak létre. Ez a terv azonban zátonyra futott.¹⁰ Miután 1637-ben trónra lépett, az uralkodó ezt a pozíciót hasonló jogokkal és kötelességekkel 1639 őszén testvéröccsének, Lipót Vilmos főhercegnek adta át, aki 1642-ben mondott le erről a tisztségről. Az 1645. évi jankaui vereség utáni helyzet újra megkövetelte egy főparancsnok kinevezését a császári hadsereg élére. A Wallenstein szerepléséből fakadó rossz tapasztalatok miatt azonban úgy döntöttek, hogy e tisztség betöltésével az uralkodói család egyik tagját bízzák meg, így esett a választás újra Lipót Vilmos főhercegre, Passau, Olmütz, Strassburg és Halberstadt püspökére. Feladatának ellátásához teljhatalmat kapott: korlátlan bírói hatalommal rendelkezett, teljesen független volt az Udvari Haditanácstól, szabadon rendelkezhetett a hadiadókkal és egyéb jövedelmekkel. Szabad kezet kapott a toborzásban, új regimentek felállításában, azaz a császár jogait, mint legfőbb hadúr átvette. Mindez olyan hatalmat adott a főherceg-püspök kezébe, amelyet Wallenstein óta senki sem bírt.¹¹ A 17. század második felében és a 18. században már olyan, nem a Habsburg-családból származó személyek kerültek a császári hadseregek élére, akiket tehetségük mellett udvarhűségük is a legmagasabb katonai pozíciókba emelt, gondoljunk csak Montecuccolira, Lotharingiai Károlyra vagy Savoyai Jenőre.¹²

A nagy létszámú, azonos elvek alapján szervezett császári-királyi hadsereg megteremtésének következő fontos állomásához 1649-ben érkezett el az udvar, hiszen a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét követően, ha finansziális kényszerből is, 9 lovas- vagy vértess, 1 dragonyos- és 9 gyalogregimentet szolgálatában tartott.¹³

A békeidőszakban is zsoldban tartott, illetve el nem bocsátott császári-királyi regimentekről a döntés 1649 júniusában született meg, amikor 4000 lovas és 10 000 gyalogos továbbszolgálatát határozták el. Egy esztendővel később a császári-királyi fősereg még mindig 30 000 főből állt. Miután pedig a felosztatáskor szükséges zsold kifizetésére az udvar nem rendelkezett elegendő pénzzel, továbbszolgálatával kellett a helyzetet megoldani. Így 1650 szeptemberében még 14 500 gyalogos és körülbelül 10 000 lovas szolgált tovább. Végül az észak-rajna-vesztfáliai birodalmi kerületben állomásozott császári csapatokat (mintegy 9000 katonát) elbocsátották a szolgálatból, és ötezer főre csökkentették a lovasság létszámát. Két külpolitikai esemény miatt az Udvari Haditanács már 1656-ban újabb regimentek fegyverbe állításába kezdett. Egyrészt III. Ferdinánd császár és magyar király úgy döntött, hogy az Észak-Itáliában zajló francia–

⁹ WREDE 1898, I. 63.; ÚJHELYI 1914, 42.

¹⁰ KOLLER 1990, 377–390.

¹¹ WINKELBAUER 2003, 415–416.

¹² WINKELBAUER 2003, 416.

¹³ WREDE 1898, I. 13.; HUMMELBERGER 1963, 46–48.; CZIGÁNY 2004, 99.; ZACHAR 2004, 104.

spanyol háborúban támogatja a spanyolokat, másrészt, amint már említettem, X. Károly Gusztáv svéd király megtámadta a Lengyel Királyságot. Még ez év júniusában a császári-királyi haderő 11 gyalogos- és lovasregimentre, azaz körülbelül 41 400-ra duzzadt. A bemutatott példából is jól kivehető, hogy a hadsereg létszáma erősen ingadozott, a küzdelmet lezáró békeéveket létszámcsökkentések követték. A 17. század végének és 18. század elejének állandósuló keleti és nyugati háborúi azonban – ezek közül is kiemelendő a felszabadító háborúk időszaka, amikor több új regimentet is felállítottak – azzal a következménnyel járt, hogy VI. Károly császár (magyar királyként III. Károly) már az 1718-at követő békeidőszakban is jelentős hadsereg felett rendelkezett.¹⁴ Természetesen ezt a nagy létszámú haderőt felállítani vagy kiegészíteni pusztán toborzással már lehetetlen volt. Az 1680-as évektől ezért már egy-egy regimentet az olcsóbb sorozási szisztéma segítségével töltöttek fel hadilétszámmal. Ennek keretében az osztrák és a cseh rendeknek főképpen háború idején kellett kiállítani katonáikat.¹⁵

TORUŃ OSTROMA

Míg a politikai játszmák a katonai hadműveleteket a Jütland-félszigeten egészen 1658 szeptemberéig gátolták, addig Souches tábornagy a parancsnoksága alá rendelt császári-királyi sereggel már a nyár elején megindult a katonái számára kirendelt téli szállásról és Nagy-Lengyelország határára vonult, ahol bevárta a Sziléziából erősítésére küldött újabb egységeket is.¹⁶ A hadművelet célját a május 30-án Poznańban megtartott megbeszélésen határozták meg, amelynek eredményéről Montecuccoli a következő napon számolt be az Udvari Haditanácsnak. Eszerint Toruń és Malbork ostroma mellett döntöttek, a sikeres kivitelezéshez a lengyel király azt ígérte, hogy minden szükségességgel ellátja I. Lipót lovasait és gyalogosait.¹⁷

Souches katonasága június 27-én jelent meg Toruń előtt a Visztula egyik partján, míg a másikon (ahogy a híradás fogalmaz: Poroszország felől) a Sapieha vezette lengyel had foglalt állást.¹⁸ Mint már említettem, a város védelmét Bülow parancsnoksága alatt mintegy kétezer, svéd szolgálatba állt lovas és gyalogos, valamint a városi polgárság alkotta.¹⁹ A *Theatrum Europaeum*-ban egy rövid leírást olvashatunk Toruńról és védműveiről is. Eszerint a város az úgynevezett tengeri városok közé tartozott, hiszen a mai napig hajózható Visztulán élénk kereskedelmet folytatott a Balti-tengeren keresztül. A településen mind az evangélikusok, mind a katolikusok külön gimnáziummal és templomokkal rendelkeztek. A város könyvtárában két Marcus Tullius Ciceronak tulajdonított levél is volt, amelyeket az ókori író, filozófus és politikus viasztáblácskákra

¹⁴ ZIMMERMANN 1965, 61–69.; ZACHAR 2004, 106–108.

¹⁵ WINKELBAUER 2003, 416–417.

¹⁶ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 623.

¹⁷ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsrat (HKR) Protokollum (Prot.) Registratur (Reg.) Band 319. fol. 145v, No. 42.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Band 319. fol. 181v, No. 42.

¹⁸ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXV.; *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 623.

¹⁹ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 628.

jegyzett le, a városháza szépségéhez hasonlót pedig keveset ismertek. A Visztulán egy szép és díszes hídon keresztül lehetett itt átkelni. Nem véletlenül tartották a várost egész Poroszország legkellemesebb helyének. Azon kívül, hogy a természet (a folyó és mocsarai) védelmezte Toruńt, a város vezetése is igyekezett a polgárok védelméről gondoskodni. Mind az ó-, mind az újavárost jól védhető, tornyokkal megerősített falak övezték, amelyek védelmi erejét tovább fokozták a vizes árkok. Emellett mindkettőt még egy közös védmű vette körül, amelyet szintén vastag falak, valamint széles és mély vizesárkok-rendszere tett szinte bevehetetlenné.²⁰

A Malborkban tartózkodó svéd hadvezetés is értesült a lengyel és császári-királyi hadak szándékáról, így igyekezett toruńi katonaságát megerősíteni és készletekkel ellátni. Egy német nyelvű egykorú újság július 27-i számában Gdanskból (Danzig) érkezett hírekre hivatkozva azt állította, hogy a svédek sok muníciót vittek a városba és ott az új védművek (szarvművek) kiépítéséhez is csak azért kezdtek hozzá, hogy a hajón szállított hadianyagot és csapatokat meg tudják védelmezni.²¹ Az információ második fele igaznak bizonyult, Bülow valóban igyekezett megerősíteni Toruń védelmét, ám sem lőszert, sem élelmet, sem csapatokat nem sikerült bejuttatni. Egy július 17-én Poroszországból érkezett hír szerint a svédek megpróbálták némi lőport eljuttatni a városba, de Czernecky generális lovasai²² rajtuk ütöttek és meggátolták ezt. A súlyos veszteségeket szenvedett svédek vissza is menekültek Malborkba.²³ Nem is csodálkozhatunk azon, hogy a júliusi és augusztusi berlini és hamburgi híradások arról számoltak be, hogy mind lőporban, mind pedig kanócban nagy hiány mutatkozott, ami megnehezítette a védelmet.²⁴ Egy július 24-i hamburgi hír szerint utóbbi egy fontjáért már ekkor négy forintot kértek.²⁵ A Gdanskból küldött levelek alapján Berlinből augusztus 3-án azt jelentették, hogy a várost a svédek biztosan elvesztik, mert az őrség nem számíthat semmiféle felmentésre vagy támogatásra.²⁶ Bülow a súlyos helyzet miatt egy küldöncöt menesztett egy levéllel Malborkba, amelyet egy, a nyakában függő ón üvegben rejtettek el. Ebben lőport, ólmot és mihamarabbi felmentést kért a poroszországi svéd hadvezetéstől – a küldönc azonban a lengyel katonák fogságába esett.²⁷ Ennek ellenére októberben még kétszer napvilágot látott az a hír, amely szerint a svéd szolgálatba állt skót főnemes, Robert Douglas tábornagy²⁸ Jelgava (Mítav) alól Poroszor-

²⁰ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 623.

²¹ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXIV.

²² Az egyik híradás szerint Czernecky lengyeleket, míg a másik szerint tatárokat vezetett a svédek ellen. *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXV.; *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXVI.

²³ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXV.; *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXVI.

²⁴ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXVIII.

²⁵ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXV.

²⁶ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXVII.

²⁷ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXIX.

²⁸ Robert Douglasre és a Douglas család 17. századi katonai karrierjére vonatkozóan lásd: GROSJEAN – MURDOCH 2016, passim.

szágba vonul megmaradt seregével és felmenti a várost. A skót hadfi azonban végül nem vállalkozhatott erre, mivel katonasága a harcok során jelentősen lecsökkent.²⁹

A hadszerek hiánya mellett az ostrom előrehaladtával egyre súlyosabbá vált az élelmiszerhiány, hiába próbálták a meglévő készleteket beosztani. Ennek köszönhetően egy zsíros disznót 80, 90 vagy 100 forintért adtak el, míg egy font tehénhús 30 vagy több fillérbe, egy oldal szalonna 15 vagy 18 forintba, egy nyolcadrész vaj 60, 70 vagy 72 forintba, egy hordó helyi világos sör 9 forintba, míg a barna sör 12-13 forintba került. A magtárakban ugyan még volt gabona, de alom és széna a lovaknak alig állt rendelkezésükre a védőknek. Ennek köszönhető egy szekérnyi szénáért 60 vagy 70 forint volt. Szalmából is nagy hiány volt. A sörfőzést teljesen le kellett emiatt állítani. Elharpódzott a spekuláció, hiszen azok a kereskedők, akik nagy mennyiségű szalmát halmoztak fel, most drága pénzen adtak el. A megvásároltakat aztán felvágták szecskára, és úgy adták a lovaknak és a marháknak.³⁰

Mindezen nehézségek ellenére a vezérőrnagy vezette őrség igen aktívan védekezett. A *Theatrum Europaeum*ban fennmaradt adatok szerint összesen 297 kitörést (172 lovast és 125 gyalogost) tettek.³¹ Igaz, ezek nem mindegyike járt sikerrel. Egy Hamburgból származó augusztus 22-i híradás arról számolt be, hogy a svéd őrség a császári-királyi csapatokra támadt, de körülzárták őket és állítólag 600-at levágtak közülük.³²

A már említett augusztus 3-i, Berlinből küldött jelentés túl optimistán fogalmazott az ostromot illetően, Souches és Sapieha Toruń alá érkező hadai ugyanis nem voltak elegendők az ostrom megkezdéséhez. Egy augusztus 12-i Berlinből küldött hír arról tett említést, hogy az ostromlók csupán blokádnál tudták venni a várost, ám így is abban reménykedtek, hogy Bülow hamarosan kapitulálni fog.³³ Ugyanazon a napon Hamburgból azt jelentették, hogy a császári-királyi csapatok hidat építettek a Visztulán, sőt arról is említést tett a hír, hogy a védők már meg is adták magukat.³⁴ Az augusztus 18-i berlini híradás szerint az ostromlók további gyalogság megérkezésére vártak, hogy ezekkel megerősödve végre támadást indíthassanak.³⁵ Bécsből szeptember 10-én azt jelentették, hogy Hans Heinrich Freiherr von Garnier Obrist 1000 német lovassal és egy lengyel sereggel előrenyomult a Visztulához, ahol már Souches elszáncolta magát.³⁶

Az ostrom menetében jelentős változást II. János Kázmér lengyel király megjelenése hozott. Egy augusztus 22-én Hamburgból küldött hír szerint az uralkodó nagyon siettetni a szejm befejezését, azért, hogy Toruń ostrománál jelen lehessen.³⁷ Egy héttel később Gdanskból azt írták, hogy II. János Kázmért várják a város alá, hogy végre

²⁹ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLVII.; *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLVIII.

³⁰ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 624.

³¹ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 629.

³² *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XL.

³³ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXVIII.

³⁴ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXVIII.

³⁵ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XXXIX.

³⁶ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLIII.

³⁷ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XL.

befejeződjön a hadművelet.³⁸ Poroszországból szeptember 9-én azt jelentették, hogy amint az uralkodó 5000 katonával megérkezik, akkor nagyobb szigor lesz az ostromlók táborában és hamarosan véget ér az ostrom.³⁹ A király azonban késett, és szeptember végén már az a hír járta, hogy a toruói tábor felbomlott, és a had szét is széledt.⁴⁰ Valójában azonban már valamikor szeptember közepén megérkezett a város alá, ahogyan 18-án Gdanskból küldött híradás beszámolt erről. Állítólag az őrség tagjai teljesen lemondtak a felmentés lehetőségéről, mivel az egész lengyel had Toruń alatt állt. Ezért a svédek elhagyták a visztulai sáncokat és hidakat, amelyek lehetővé tehetnék volna megsegítésüket.⁴¹

A *Theatrum Europaeum* szerint a király megérkezését követően egy trombitást küldött egy-egy levéllel Bülow-hoz és a városi tanácshoz is. A vezérőrnagytól azt követelte, hogy a várost azonnal adják át a számára, a városvezetéstől pedig azt, hogy Bülow-t próbálják rávenni Toruń feladására, amiért cserébe megbocsátást ígért a számukra. Mindkét írást azonban Bülow vette át és magánál tartotta. A trombitásra bízott szóbeli válaszában pedig kijelentette, hogy ő nem ismer a maga számára más urat vagy királyt, mint X. Károly Gusztávot.⁴² Ezt követően az ostrom nagyobb lendületet vett.

Gdanskból október 5-én, míg Hamburgból október 20-án olyan hírek érkeztek, amelyek szerint az ostromlók már mind az ütegállásokkal, mind pedig a futóárkokkal a várost övező vizesárokig eljutottak. Az állásokba vontatott 20 ágyúval tehát már közvetlen közletről törték a falakat. Ráadásul a táborban fellépett lőporhiány is megszűnt, hiszen nemrég 50 mázsa érkezett, valamint újabb gyalogos kompániák is befutottak.⁴³

Az egyre hevesebb és élénkebb tüzéségi tűz meg is hozta az eredményét. Egy november 9-i hamburgi híradás arról számolt be, hogy a városba lőtt gyújtólövedékektől két utca is leégett. Ráadásul az ostromlók aknákat is ástak, amelyből kettőt felrobantottak és így rohamra alkalmas rés keletkezett a védműveken.⁴⁴

A lengyel és császári-királyi hadvezetés ezért november 16-ról 17-re virradó éjszaka a város ellen négy különböző ponton rohamot tervezett. A támadásra éjjel 12 órakor a koronamarsall sáncából három ágyúlövéssel megadták a jelet, valamint ugyanekkor öt gránátot lőttek az Óvárosra, ezt követően újabb és újabb lövedékeket vetettek a városba. Erre a császári-királyi csapatok megindították a rohamot a magas védművek és fa palisádok ellen. Hamarosan sikerült is a védőket elzavarniuk, és muskétatűzzel, gránáttal eljutottak a lőállás tetejéig. Támadásuk azonban ekkor megakadt és kénytelenek voltak némi veszteséggel visszahúzódni. Mindeközben lengyel gyalogság a kulmi és óvárosi kapu közötti két helyen nagy üvöltéssel és bátran rohamozott. Támadásuk, hasonlóan a császári-királyi csapatokhoz, kezdetben sikeresen haladt előre. Elfoglalták

³⁸ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLI.

³⁹ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLII.

⁴⁰ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLIV.

⁴¹ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLV.

⁴² *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 623–624.

⁴³ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLVII.; *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLVIII.

⁴⁴ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLVII.

a sánc tetejét, ám itt csapdába kerültek és a védők a falakról és a tornyokból kézigránátokat, valamint tüzes szurokkoszorúkat hajigáltak közéjük, így vissza kellett vonulniuk. Erre a svédek a polgárokkal kiegészülve kitörtek és a három nappal korábban elfoglalt szarvművet támadták meg, amelyet az ostromlók már úgy elsáncoltak és árokkal körülvettek, hogy végül a támadóknak vissza kellett vonulniuk.

Ezt követően a lengyel és a császári-királyi csapatok újra támadásba lendültek, és a Visztula melletti úgynevezett új sáncot elfoglalták. Ez a harc déltől éjfélig tartott, és Souches katonái közül néhány tiszt és mintegy 60 gyalogos veszett oda, míg a lengyelek közül mintegy négyszázan estek el. Ezzel szemben az új elfoglalt védműben minden svéd katonát levágtak és zsákmányoltak egy fél kartányt,⁴⁵ valamint 2 hatfontos ágyút és 1 mozsarat.⁴⁶

A támadás sikerén felbuzdulva az ostromlók újabb támadást terveztek állítólag, egy Gdanskból november 19-én kelt hír szerint 22-ére.⁴⁷ Egy héttel később már ugyaninnen arról írtak, hogy az általános rohamot a királyné, Gonzaga Lujza Mária és a nagykancellár rábeszélésére elhalasztottak. Erre valószínűleg azért volt szükség, mert az ostromlók táborában is betegségek törtek ki, a katonák gyakran összeestek és meghaltak a táborban.⁴⁸ A nagykancellár levelet írt Bülow-nak, hogy adja meg magát, amelyet ismét egy trombitás vitt be a városba. A hírvivőt nem engedték be, de a levelet átvették, és azt ígérték neki, hogy a vezérőrnagy másnap választ ad. A városból kimenekültek egyébként azt vallották, hogy a parancsnok és a polgárok között nagy egyenetlenség támadt, ezért voltak két napig a védők meglehetősen passzívak.⁴⁹

Az ostrom tehát folytatódott. Egy Hamburgból december 14-én írt hír szerint a kaput az óváros mögött a lengyelek elfoglaltak. Erre immáron Bülow küldött egy trombitást a táborba és azt kérte, hogy Bengt Gabrielsson Oxenstierna grófot, aki az ostromlottak között volt, elküldhesse Malborkba. Feladata az volt, hogy az ott lévő svéd hadvezetéstől engedélyt kérjen Torun átadására. A vezérőrnagy azt felajánlotta, hogy két svéd tisztet kiküld az ostromlók táborába, túszként pedig két lengyel nemest kívánt.⁵⁰ Egy héttel később szintén Hamburgból már az derül ki, hogy végül Kurcke Major és Oxenstierna titkára ment el Malborkba.⁵¹ Ezzel szemben a majd negyven évvel később összeállított *Theatrum Europaeum*ban azt olvashatjuk, hogy valójában egy trombitást küldtek.⁵²

Közben az ostrom tovább folytatódott, a novemberi támadás során elfoglalt sáncot megerősítették és a tetején egy ütegállást alakítottak ki, ahová hamarosan az ágyúkat is bevontatták. Innen az úgynevezett újjvárosi kapunál is rohamra alkalmas rést sikerült

⁴⁵ A Singerin ágyút más néven feles – azaz 24 fontos – kartánynak nevezték.

⁴⁶ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer LI.; *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 624.

⁴⁷ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer XLIX.

⁴⁸ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 625.

⁴⁹ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer L.

⁵⁰ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr.* Nummer LII.; *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 625.

⁵¹ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1659 Jahr.* Nummer I.

⁵² *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 625.

törniük a falon.⁵³ A december 21-i hamburgi jelentés szerint egyszerűen minden készen állt egy általános rohamra.⁵⁴ Ugyanonnan egy december 19-i hír arról szólt, hogy állítólag a malborki hadvezetés elutasította a város átadásának a lehetőségét, Bülow-nak az utolsó emberig kellett volna magát tartania. Így a lengyel és császári-királyi csapatok újra általános rohamra készültek, sőt Gdanskból újabb 200 mázsa lőport hoztak a táborba. Ám a híradás végén egy új információval is szolgáltak. Eszerint a lengyelek a malborki hadvezetéssel a város átadása végett tárgyalásban állnak.⁵⁵ A valóságban azonban a Malborkba küldöttek azzal válasszal tértek vissza, hogy semmi külső segítségben nem bízhat Bülow. Ezért azt ajánlották, hogy jó feltételekkel kapituláljon.⁵⁶

A Hamburgból január 4-én küldött hír szerint Bülow Oxenstiernát küldte ki tárgyalni a király táborába a fegyverszünetről és a kapitulációról.⁵⁷ A megállapodást december 23-án kötötték meg az ostromlók és ostromlottak között, amely összesen 23 pontból állt. Eszerint az őrség tagjai kibontott zászlókkal, oldalfevereikkel vonulhattak el, valamint magukkal vihették mezei ágyúikat is, amelyeket ők hoztak 1655 után a városba, és különféle hadfelszereléseket. A megállapodás értelmében a király szekereket és lovakat biztosított a málha és a sebesültek elszállítására, a kivonulók mellé pedig lovasságot rendelt, hogy biztonságban elérjék Malborkot.⁵⁸

A következő napon, vasárnap a polgármester, a tanácsstagok és városi polgárok küldöttsége három szekéren a táborba ment, hogy a nagykancelláron keresztül audienciát kérjen az uralkodótól. Mihelyt II. János Kázmér elé járultak, a polgármester beszédében az egész város nevében kegyelemért könyörgött az elkövetett hibák miatt. Alázatosan kérte, hogy a király a várost régi szabadságában, jogaiban és igazságában hagyja meg. A király válaszában, amelyet a nagykancellár közvetített, biztosította a toruúniakat, hogy a jogaikat és szabadságukat is megtarthatják.

Ezt követően a küldöttséget a királyné elé vezették, aki előtt ismét bocsánatot kértek, majd mindannyian megcsókolták Gonzaga Lujza Mária kezét és visszatértek a városba. Amint ez megtörtént, néhány kiválasztott tiszt és tüzér Toruúba ment, hogy az ágyúkat és a megmaradt muníciót lajstromba vegye, nehogy a svédek olyan hadfelszerelést is elvigyenek, amelyek nem hozzájuk tartoztak. Az őrség a kulmi kaput is átengedte, amelyet a Cellari gyalogosregiment katonái szálltak meg.⁵⁹

Hétfőn, december 30-án a teljes lengyel sereg felsorakozott: a városból kivezető út egyik oldalán a lovasság, a másikon a gyalogság. A svédek délután 1 és 2 óra között 28 zászlóval és hadilobogóval vonultak ki. Az ostrom végére összesen 550 katona maradt életben, ám közülük is 200 sebesült vagy beteg volt. Rajtuk kívül 4 ágyú, valamint 5 muníciós és 100 poggyászszekér is elhagyta Toruúnt, az utóbbiakon főként a maródia-

⁵³ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1659 Jahr.* Nummer III.

⁵⁴ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1659 Jahr.* Nummer I.

⁵⁵ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1659 Jahr.* Nummer II.

⁵⁶ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 625.

⁵⁷ *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1659 Jahr.* Nummer III.

⁵⁸ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 625–628.

⁵⁹ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 625.

kat helyezték el. A kivonulással párhuzamosan a Cellari regiment gyalogosai kezdték megszállni a várost.

Amikor a svédek előkelő tisztjei majdnem 30 méterig a király elé jöttek, Oxenstier-na és Bülow leugrottak a lovukról és mély meghajlással közeledtek felé, végül megcsó-kolták a kezét, majd a királynénak is. Erre a koronamarsall mindkét lovagot a saját asz-talához invitálta. Eközben a megmaradt svéd katonaság 400 lengyel kíséretében elin-dult Malborkba.

A következő napon, december 31-én a király, a királyné bevonult a városba. A kirá-lyi párt a kulmi püspök köszöntötte, majd Te Deumot tartottak. Ezt követően az ural-kodó városházára ment, hogy a tanács az új esküt letegye előtte.⁶⁰

ÖSSZEGZÉS HELYETT

A lengyel és a császári-királyi csapatok 25 heti ostrom után foglalták vissza a stratégiai fontosságú Torunnt. Munkámban a kor sajtótermékét, az *Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungent*, valamint a *Theatrum Europaeumot* használtam fel arra, hogy rekonstruálhas-sam a hadjárat főbb mozzanatait. Bár sok esetben a kor hírlapja téves információkat közölt, ám forrásértéke így sem vitatható, a *Theatrum Europaeumot* pedig egykorú forrá-sok alapján készült.

BIBLIOGRÁFIA

ALLMAYER-BECK/LESSING 1978

ALLMAYER-BECK, Johann Christoph – LESSING, Erich: *Die kaiserlichen Kri-egsvölker. Von Maximilian I. bis Prinz Eugen, 1479–1718*. München, 1978.

BARKER 1982

BARKER, Thomas: *Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683*. Graz–Wien–Köln, 1982.

CZIGÁNY 2004

CZIGÁNY István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésé-re a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700*. Budapest, 2004.

Feldzüge 1876

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Akten und anderen autentischen Quellen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kri-egs-Archivs. I. Band. Wien, 1876.

GROSJEAN – MURDOCH 2016

GROSJEAN, Alexia – MURDOCH, Steve: *Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years' War, 1618–1648*. New York, 2016.

⁶⁰ *Theatri Europaei Achter Theil* 1693, 628–629.

HUMMELBERGER 1963

HUMMELBERGER, Walter: Der dreissigjährige Krieg und die Entstehung des kaiserlichen Heeres. In: *Unser Heer. 300 Jahre österreichisches Soldatentums in Krieg und Fried.* Wien–München–Zürich, 1963, 7–49.

KOLLER 1990

KOLLER, Leopold: *Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit.* Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1990.

Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1658 Jahr

Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen, dises 1659 Jahr

PAPKE 1983

PAPKE, Gerhard: Von der Miliz zum Stehenden Heer. Wehrwesen im Absolutismus. In: *Deutsche Militärgeschichte in sechs Bänden 1648–1939.* Band 1. Hrsg.: Militärgeschichtliches Forschungsamt. München, 1983, 1–311.

REICHL-HAM 2009

REICHL-HAM, Claudia: Österreichisch-polnische Militärbündnisse in der 2. Hälfte des 17. Jahrhundert. In: *Polnisch-österreichische Kontakte sowie Militärbündnisse 1618–1918.* Hg.: Heeresgeschichtliches Museum Wien. Wien, 2009, 77–121.

Theatri Europaei Achter Theil 1693

Theatri Europaei Achter Theil Von den denckwürdigsten Geschichten so sich hie und da in Europa, und zwar vornehmlich in FriedensGeschäften in dem Heil. Röm. Reich bey vorgewesenem Interregno, der Kaiserl. Wahl halber und wegen Verlegung deß Ordinari Reichs-DeputationsTags in Schrifftten und sonst in KriegsLäufften in desselbigen zugehörigen Stiffttern und Fürstenthümern Münster Bremen VorPommern Mechelnburg Holstein und Jüttland; So dann ausserhalb demselbigen Zwischen den allerseits höchststreitenden Theilen in Spanien Franckreich Portugall Italien Niederland Polen Preussen Litthauen ... von dem 1657. biß an das 1661. Jahr ... zugetragen haben. Frankfurt am Main, 1693.

ÚJHELYI 1914

ÚJHELYI Péter: *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780).* Budapest, 1914.

WINKELBAUER 2003

WINKELBAUER, Thomas: *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht.* Teil 1. Wien, 2003.

WREDE 1898-1901

WREDE, Alphons von: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht.* I. und III. Band Wien, 1898–1901.

ZACHAR 2004

ZACHAR József: *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Budapest, 2004.

ZIMMERMANN 1965

ZIMMERMANN, Jürg: *Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806*. Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648–1939. Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt. Band 2/3. Frankfurt, 1965.

